

MARIAN HARIUC*

ECOURI INTERNE ALE DISPUTELOR ISTORIOGRAFICE ROMÂNNO-MAGHIARE DIN ANII '60

Destinderea ideologică inițiată de URSS, începând cu a doua jumătate a anilor '50, a influențat în profunzime relațiile culturale și științifice dintre blocul răsăritean și lumea capitalistă. Restabilirea contactelor a adus însă la suprafață faze distincte de apropiere. Deși se afla în proximitatea discursului oficial, studiul istoriei a fost integrat în acest proces al liberalizării regimurilor comuniste. Trecuseră vremurile în care modelul sovietic era singura cale de interpretare a fenomenelor istorice. În mediile istoriografice din țările comuniste ale Europei Central-Estice apăruseră abordări multiple asupra unor momente-cheie din biografia acestor spații. Inevitabil, divergențele de idei și-au făcut loc, chiar cu sprijinul larg al elitelor politice. Cazul maghiar a fost, poate, o excepție. Revoluția din 1956 accelerase procesul de dezvoltare a contactelor cu mediile culturale occidentale. Astfel, intelectualii maghiari erau mult mai prezenți în viața academică, ceea ce relativiza, inevitabil, discursul oficial despre trecut.

La începutul celui de-al șaptelea deceniu, știința istorică din România „democrat-populară” era, în continuare, racordată la tezele sovietice, cu toate că „dezghețul” se resimțise inclusiv în spațiul academic. De asemenea, se deschisese oportunități de a vizita centre cunoscute din statele occidentale. Restabilirea relațiilor cu Franța sau Italia dovedea, totodată, că prezența maghiară era bine sedimentată în aceste țări¹. De aceea, cultivarea unui discurs despre trecut în lumea liberă, ce contravenea profund tezelor Budapestei, a contribuit la resuscitarea unor vechi disensiuni. De această dată, vecinii noștri de la granița de vest se găseau într-o fază mult înaintată.

Articolul de față analizează consecințele interne ale deschiderii disputelor dintre istoricii români și cei maghiari. Pe baza surselor utilizate, încercăm să dovedim că un rol de vârf l-a constituit climatul cultivat de istorici, unul dominat de rivalități vechi și mai ales de specificul relațiilor cu puterea. Cercetarea noastră se bazează pe documente aparținând academicianului Andrei Oțetea, îndeosebi pe acelea privitoare la implicarea istoricilor români în consfăturile dedicate reevaluării „chestiunii naționalităților” din Imperiul Habsburgic. Întrunirile de lucru mai sus-menționate au fost organizate îndeosebi în centrele academice din interiorul blocului comunist. Sursele utilizate ne-au orientat atenția spre cele întâmplate la Budapesta și Praga, în prima jumătate a deceniului, pentru ca interesul față de respectivele teme să determine organizarea unei conferințe în cadrul centrului academic american de la Bloomington, în 1966. Dată fiind prezența unei delegații

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Vezi Marian Hariuc, *On the trail of lost cultural relations: the Romanian historians and the century of the Italian Risorgimento*, în *AȘUI*, tom LXXV, 2019, p. 587–605.

de istorici români, putem vorbi de o inaugurare a relațiilor româno-americane în cercetarea trecutului. Dezbaterile au atras o atenție aparte atât în cadrul Congresului Internațional de Științe Istorice, organizat la Viena în 1965, cât și în rândul specialiștilor americani, în general. Evenimentul coincidea cu succesiunea de transformări care orienta istoriografia românească pe drumul naționalismului promovat la București.

Am dori să demonstrăm că emergența unor teze precum cele încurajate de statul maghiar – și receptate ca o amenințare – a contribuit la preeminența mesajului naționalist în istoriografia română. Notele, rapoartele și dările de seamă întocmite de Andrei Oțetea, referitoare la prezența istoricilor români în dezbaterile din afara țării, construiesc un univers mult mai restrâns, care se axează pe ideea de „confruntare”. Problema ne preocupă mai mult din perspectiva mutațiilor produse în mediul istoriografic intern, plecându-se de la acțiunile de impunere a unor teze contrare celor românești în dezbaterile cu istorici ai lumii capitaliste.

Un diferend istoriografic cu multiple semnificații

Interesul politic pentru reformularea discursului asupra monarhiei austro-ungare a reactivat diferendul româno-maghiar în plan istoriografic. Fără îndoială, Transilvania era adevărata miză, într-un dialog transferat de cele două conduceri comuniste în registrul științific. Conferința organizată la Budapesta în mai 1961 a constituit un prim episod al acestor „confruntări”. Titlul evenimentului era *Situația internațională a Monarhiei austro-ungare (1900–1918)*. Policentrismul istoriografic generat de anii „dezghețului” a condus la expunerea unor realități distincte față de clișeele de până atunci. Ne rezumăm însă la pozițiile luate de istoricii români în cadrul întrunirilor evocate de Andrei Oțetea.

Participarea la unele evenimente din afara țării era o bună ocazie pentru susținerea unor ipoteze de lucru care îl particularizau pe directorul Institutului de Istorie al Academiei RPR de la București². Luările lui de poziție vizau specularea unor momente cu importanță politică aparte. Din perspectiva sa, o mai bună pregătire a specialiștilor români pentru „confruntările” cu istoricii maghiari ar fi redus din start improvizările asumate de apropiatii șefului delegației venite la Budapesta. Impresia creată lui Oțetea era că maghiarii acordaseră o grijă deosebită formării unor istorici, antrenați să susțină versiuni mai temeinic documentate asupra unor aspecte controversate din trecut³. De partea cealaltă, domina un climat de incertitudine, ce se manifesta prin adversitățile dintre istorici cu autoritate. Oțetea era cunoscut pentru ideea de a-și încuraja colegii să urmeze specializări în afara țării, dând ca exemplu chiar strategia maghiară de pregătire a „tinereilor cadre”. Mai ales că prezența istoricilor maghiari mai tineri compensa absența unor intelectuali reputați ca Erik Molnár. Vechiul intelectual comunist se bucura de un mare prestigiu în plan istoriografic. Aflat la conducerea Institutului de Istorie al Academiei de Științe încă din 1949, deținea o influență majoră la vârful politicii budapestane; fapt ce se reflecta și în dinamismul istoriografiei maghiare⁴.

Oțetea notează că istoricii români nu avuseseră o atitudine prea ofensivă față de insistența cu care maghiarii combăteau interpretările noastre. Versiunea sovietică rămânea însă valabilă, ca dovadă că nu existau încă discrepanțe majore cu substrat politic. Nu e de

² ANIC, fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar 26/1964, volumul 1, f. 180.

³ Biblioteca Județeană Astra – Sibiu (BJ Astra), Colecția specială *Andrei Oțetea*, Conferința de la Budapesta (4–6 mai 1961).

⁴ István Deák, *Historiography of the Countries of Eastern Europe: Hungary*, în *AHR*, vol. 97, No. 4 (Oct., 1992), p. 1055.

mirare că referatul prezentat de istoricii sovietici K. W. Vinogradov și J. A. Pisarev a fost considerat de către istoricii români cel mai erudit și bogat în surse inedite. Deși aprecierile aveau un aer servil, Oțetea sublinia cu totul altceva: sub acoperirea elogiilor la adresa științei sovietice, el evidenția potențialul arhivistic moscovit, de care noi am fi putut profita din plin⁵.

Relevant este că informațiile furnizate de Oțetea nu au ajuns la conducerea de partid imediat după conferința din 1961, ci mult mai târziu, în 1964. Rolul acestei dări de seamă era de a clarifica evoluția dezacordurilor româno-maghiare, dar mai ales de a sublinia pregătirea insuficientă a istoricilor români, neantrenați pentru „confruntări” de genul conferinței de la Budapesta. Criticile lui Oțetea se adresau celor care se prevalau de sprijinul partinic spre a se erija în principali gestionari ai științei trecutului din România. În mod cert, era vorba despre Constantin Daicoviciu: acesta îi luase apărarea „protejatului” său, Ștefan Pascu, vizat de acuzele lui Oțetea. Rectorul de la Cluj susținuse că Pascu fusese primit cu aprecieri la Budapesta. Din aceste motive, Oțetea remarcă un anume servilism ce afecta imaginea istoricilor români. Mai mult, se folosea de argumente noi, cele mai importante fiind legate de slaba documentare a problemei discutate în cadrul conferinței:

La discuții au luat parte nouă vorbitori și e adevărat că „în centrul discuției a fost în special referatul prezentat de prof. Ștefan Pascu”, dar este inexact că „referatul prof. Pascu a fost bine primit de coreferenți”, cum pretinde tov. acad. C. Daicoviciu în „Contemporanul” din 29 mai 1964. Judecata generală a fost că referatul tov. Pascu a fost „simplist și nediferențiat”. În primul rând i s-a reproșat tov. Pascu insuficiența documentării⁶.

Celălalt „erou” al delegației române, intens criticat pentru prestația sa, a fost Miron Constantinescu. Fostul stalinist „debarcat” de Gheorghiu-Dej din fruntea partidului își transferase veleitățile de lider în plan academic. De fapt, chiar acest aspect era atacat de Oțetea, deoarece Miron Constantinescu nu se ridicase la nivelul pretențiilor sale⁷.

Insistând asupra pregătirii inferioare a delegației române venite la Budapesta, notițele lui Oțetea reflectau disensiunile existente între istoricii din țară. În fond, atât prestigiul lui profesional, cât și relațiile cu puterea se schimbaseră în decursul câtorva ani. Dacă în 1960 obținea acceptul primelor deplasări în statele occidentale, în 1964 deținea noi poziții în dialogul cu liderii comuniști. Editarea manuscriselor secrete ale lui Karl Marx întinzându-se pe durata mai multor ani, Oțetea folosea acest proiect drept un bun pretext de a se menține în relații strânse cu cercurile înalte ale puterii. În responsabilitatea istoricilor români trimiși la Budapesta intrase întocmirea unui co-referat intitulat *Situația internațională a Monarhiei austro-ungare*. Lipsindu-ne izvoarele, documentul fusese elaborat pe baza unor lucrări „de mâna a doua”, sesiza Oțetea. De vină era, întâi de toate, accesul limitat la surse relevante atât pe plan intern, cât și extern. Din acest motiv, Ștefan Pascu era tocmai apt pentru „confruntările” istoriografice din afara țării. I se imputa că nu se familiarizase cu ultimele cercetări din sfera istoriei agrare, iar metoda utilizată denatura sensul documentelor, favorizând tezele adversarilor. La rândul său, Miron Constantinescu era criticat pentru că ar fi prezentat o compilație, fără să ajungă la sursele invocate⁸.

Relevanța acestor critici formulate de Oțetea comportă o dublă semnificație. În primul rând, pregătirea delegației române pentru conferința budapestană a fost puternic

⁵ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, Conferința de la Budapesta (4–6 mai 1961).

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

afectată atât de calitatea membrilor, cât și de precaritatea surselor documentare. Erau două precondiții care ar fi redimensionat, întâi de toate, discursul istoric pe plan intern. Și de aici rezulta un melanj de adversități personale, incompetențe profesionale și pretexte doctrinare. În schimb, cea de-a doua fațetă scoate în evidență mizele externe ale „confruntării” cu istoricii maghiari. Astfel, în plină „destindere” ideologică, rigoarea cercetării era utilizată ca instrument în contracararea unor curente care, pe plan politic, erau receptate drept o amenințare la adresa României. „Vigilența ideologică” revenea cu alte fundamente, iar istoricii însărcinați să susțină ideile autohtone trebuiau să se pregătească pentru dezbaterele cu „strategi” ca Eric Molnár⁹.

Un alt episod al disputelor româno-maghiare a fost consfătuirea de la Praga, organizată în zilele de 4 și 5 iulie ale anului 1962. Referatele întocmite de către delegații trebuiau studiate în prealabil. E bine să precizăm că toate conferințele programate se doreau a fi un preambul al congresului de la Viena, proiectat să aibă loc în 1965. La aceste întruniri urmau să meargă autorii referatelor și co-referatelor. O noutate era participarea unor istorici proveniți din statele aflate în afara blocului comunist. Principala sarcină a istoricilor români a fost aceea de a pregăti un studiu dedicat politicii externe a Austro-Ungariei față de statul român, în intervalul 1900–1918. Andrei Oțetea propunea ca textul să fie întocmit de un colectiv de istorici sau chiar de un singur specialist. Însă era de dorit ca acesta să fie desemnat de conducerea Institutului de Istorie de la București al Academiei RPR. De această dată, era evidentă intenția de a-i îndepărta pe cei care, în urmă cu un an, nu se ridicaseră la nivelul cerut în asemenea împrejurări. Oțetea pleda pentru îndepărtarea istoricilor apropiați de conducerea Partidului, cerând ca responsabilitățile acestora să fie preluate de veritabili cercetători.

Reluarea cercetărilor de tema monarhiei de Habsburg, în unele medii istoriografice ale statelor socialiste, a fost pretextul inflamării fricțiunilor dintre istoricii români și cei maghiari. Contextul politic și ideologic permitea ca sovieticii să controleze aceste dispute sau chiar să le medieze. În cadrul întrunirilor, se întâmpla frecvent ca schimburile de replici să nu ofere concluzii acceptate de comun acord, ceea ce trăda relația de cvasi-dependență a discursului istoric vehiculat în exterior de oficialitățile române.

Într-o notă întocmită de Petre Constantinescu-Iași se amintea de consfătuirea de la Praga din 1962. Principala temă era, așa cum am amintit, Imperiul Habsburgic. Dezbaterile urmau să fie continuate în cadrul consfătuirii de la Budapesta, preconizată pentru prima parte a anului 1964. Constantinescu-Iași scria că istoricii români se ocupaseră intens, în ultimii ani, de problema națională din Imperiul Habsburgic, însă fără să se coreleze cu noile preocupări ale mediilor academice europene. Mai departe, influentul istoric propunea ca, în viitor, să se arate o deschidere mai largă față de dialogul inițiat de celelalte state. Pe deasupra, istoricii români s-au oferit să susțină două referate pe problema națională: *Aspecte teoretice ale problemei naționale în Imperiul Austro-Ungar, în perioada 1900–1918* și *Lupta naționalității române din Imperiul Habsburgic pentru eliberare*. Acestea urmau să fie prezentate, ca de altfel toate referatele, într-o conferință pregătitoare¹⁰.

În consecință, o altă conferință a avut loc la Budapesta în 1964. Au participat istorici atât din statele comuniste, dar și din cele capitaliste. Delegația de la București l-a resimțit pe istoricul sovietic V. M. Turok drept cel mai ostil versiunii românești, sintetizată de Miron Constantinescu. Turok insista pe ideea unui stat român multinațional între cele

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, document identificat în dosarul intitulat *Corespondență Praga – Budapesta (proiect, iunie 1963)*, despre Comitetul de Inițiativă al Istoricilor din țările socialiste.

două războaie mondiale și nu uita de rolul jucat de noi în înlăturarea Republicii Sovietice Maghiare¹¹. Textele intervențiilor pregătite de istoricii români pentru Budapesta au fost publicate într-un volum intitulat *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*. Raportul lui Ștefan Pascu sublinia eșecul reformelor agrare din 1853 și 1854, subsumate intenției de a elimina contrastele dintre marii proprietari și țărani. Miron Constantinescu a prezentat raportul consacrat problemei naționale din Austro-Ungaria din 1900 până în 1918, distingând „națiunile dominante” și „națiunile oprimate”. Iar lui Oțetea i-a revenit sarcina de a se ocupa de politica externă austro-ungară în primele două decenii ale secolului al XX-lea în context internațional¹².

Întâlnirile istoricilor din statele aflate în interiorul blocului comunist au avut scopul de a construi un discurs lipsit de discrepanțe la nivelul interpretărilor. Diminuarea influenței sovietice generase însă un climat tot mai încărcat cu semnificații naționale. În cazul românesc, ascendentul maghiar în preocuparea pentru studiul trecutului contrasta cu blocajele discursive persistente în Ungaria. În acel discurs unitar ce trebuia construit în vederea participării la Congresul internațional de la Viena, trecutul românilor era subordonat opiniilor maghiare despre existența Imperiului Habsburgic și a monarhiei austro-ungare. Pe acest fond, remarcile făcute de Andrei Oțetea au urmărit atât latura ce încuraja profesionalismul, cât și aceea menită să accelereze procesul de asumare a reperelor naționale.

În plan istoriografic, cel mai amplu eveniment al deceniului al șaptelea a fost organizat în 1965. Cel de-al XII-lea Congres Internațional de Istorie, desfășurat la Viena, între 29 august și 5 septembrie 1965, era cel de-al patrulea ținut în perioada postbelică. Primul avusese loc la Paris (1950), al doilea la Roma (1955) și al treilea la Stockholm (1960). Cel de la Viena se dorea a fi cel mai mare și mai important dintre toate. Nici locația nu a fost una întâmplătoare. Prin poziția geografică, Vienei i se atribuia misiunea istorică de liant între Est și Vest. Era considerat un simbol al „coexistenței pașnice” între spațiul sovietic și cel occidental¹³. În cadrul lucrărilor au participat 2 500 de delegați și audienți. Marile forțe mondiale și-au delegat specialiști care să illustreze cele mai noi curente istoriografice. Au fost remarcați: 350 germani, 325 francezi, 300 englezi, 300 italieni, 130 americani și 60 sovietici. Din rândul statelor socialiste, România a avut, se pare, o delegație la fel de numeroasă ca aceea a sovieticilor, în timp ce țări ca Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și Iugoslavia au trimis câte 40 de delegați. România era privilegiată în acest sens, fiind una dintre cele 12 țări membre ale UNESCO, așa că avea dublă reprezentare: Comitetul național și Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene, creată la București în 1963. Evenimente de o asemenea anvergură intrau în responsabilitatea Comitetului Internațional de Științe Istorice (CISH)¹⁴.

Printre deciziile importante ce trebuiau luate se număra și stabilirea locului unde avea să se desfășoare următorul congres, din 1970. Astfel, a fost aleasă Moscova, cu toate că opțiunea s-a dovedit, până la urmă, una controversată. De regulă, președintele Comitetului Internațional era desemnat din rândul istoricilor proveniți din țara-gazdă. Mai precis, trebuia aleasă o personalitate sovietică. Finalmente, tradiția organizării unor evenimente de o asemenea amploare a înclinat balanța. Deși țara gazdă era URSS, vocea Occidentului rămânea cea care dirija desfășurarea congresului. Potrivit informațiilor din

¹¹ *Ibidem*, V. M. Turok, caracterizare făcută de Andrei Oțetea (16 iulie 1964).

¹² I. D. Suciu, *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, în „Revue roumaine d’histoire”, tome IV, 1965, n° 5, p. 1016–1024.

¹³ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea. Al XII-lea Congres Internațional de Istorie*, ciornă.

¹⁴ *Ibidem*.

raport, ca președinte a fost ales belgianul Paul Harsin, profesor la Universitatea din Liège, în detrimentul lui Alexander Adrejewitsch Guber. Decizia era justificată de aceleași „considerente de echilibru între Est și Vest”¹⁵.

Istoricii români au primit misiunea de a întocmi un raport despre *Mișcările țărănești în centrul și sud-estul Europei din secolul XV, până în secolul al XX-lea*, de care se ocupa Ștefan Pascu. Alături de această chestiune trebuiau dezvoltate alte patru subiecte. *Aculturația* a intrat în responsabilitatea lui Emil Condurachi. O temă care intersecta istoria contemporană, intitulată *Naționalism și internaționalism în secolele XIX și XX*, a fost pregătită sub coordonarea lui Victor Chereșeșiu. Un grup ce cuprindea membri de prestigiu ai istoriografiei autohtone a investigat *Formarea popoarelor și statelor medievale din Europa Centrală*. Era vorba despre Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici și Andrei Oțetea. O altă voce a mediului universitar clujean, D. D. Roșca, se referea la subiectul *Evoluție și revoluție în istoria universală*¹⁶.

Andrei Oțetea este o sursă esențială pentru cunoașterea mizelor mai puțin vizibile ale întrunirilor de amploare dintre istoricii ambelor blocuri politice și ideologice. Directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” de la București susținea că multe dintre temele stabilite în cadrul Congresului aveau la origine un vădit substrat politic. Un exemplu era problema toleranței religioase din Transilvania, care i-a angajat pe istoricii români și maghiari în dispute acerbe. Nici de această dată Ștefan Pascu nu a fost ocolit de critici, din cauza manierei în care se pregătise pentru dezbateri, în condițiile în care problema mișcărilor țărănești avea un substrat ideologic evident. Ca atare, abordările ce se revendicau de la marxism au fost contestate de istoricul britanic Eric Hobsbawm¹⁷. Asemenea situații au fost frecvent speculate de Oțetea în relațiile lui cu puterea politică, el cerând o preocupare sporită a conducerii pentru promovarea unei imagini externe îmbunătățite și prin studiul trecutului.

Referatul cu titlul *Formarea popoarelor din Europa Centrală în Evul Mediu* a fost elaborat de istoricul cehoslovac František Graus. Au urmat co-referatele lui Constantin Daicoviciu și Emil Petrovici, despre formarea limbii și poporului român, în timp ce Andrei Oțetea susținea referatul despre formarea statelor feudale românești¹⁸. Ultimul a lăsat o serie de însemnări despre intervențiile istoricilor români și străini aflați la Viena. Într-unul dintre caiete, Oțetea menționează pozițiile luate de istoricii maghiari în dezbaterile privitoare la *problema națională*. În centrul preocupărilor se aflau noile interpretări asupra monarhiei austro-ungare. Pregătirea superioară a specialiștilor veniți din Ungaria la un eveniment de anvergură în istoriografia mondială explică interesul accentuat al conducerii de la Budapesta pentru impunerea propriilor viziuni, ce contrastau îndeosebi cu cele românești. De cealaltă parte, istoricii români au interpretat poziționarea maghiarilor drept un atentat la adresa apartenenței Transilvaniei la statul român¹⁹.

Disputele istoriografice româno-maghiare din anii '60 au fost ecoul relaxării ideologice declanșate de Moscova. Litigiile înghețate după 1948 au reintrat în atenția structurilor de conducere ale statelor socialiste, ceea ce dovedea, totuși, o oarecare disponibilitate la dialog. Astfel, România „democrat-populară” se angrena într-un „joc provocator” motivat de invocarea unor litigii teritoriale, mai precis chestiunea Basarabiei sau

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem*, însemnări de la evenimente.

a Transilvaniei²⁰. În orice caz, reacțiile mai degrabă reținute au dominat discursul oficial. Conducerea comunistă interzicea implicarea istoricilor în dispute de acest gen. Existau deja niște precedente, acele manifestări științifice la care istoricii americani și cei sovietici intrau în polemici pe teme legate de soarta țărilor baltice sau de anexarea Basarabiei și Bucovinei de Nord în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Bunăoară, un asemenea incident s-a produs în cadrul primului Congres Internațional de Studii Balcanice și Sud-Est Europene, organizat la Sofia în zilele 26 august – 1 septembrie 1966²¹.

Conferința de la Bloomington

Consecințele „declarației” din aprilie 1964 s-au resimțit în dialogul istoricilor români cu specialiști proveniți din statele occidentale. În vara aceluiași an, Andrei Oțetea anunța, într-o notă adresată conducerii Academiei RPR, că fusese vizitat de Peter S. Sugar, profesor asociat la Universitatea din Washington. Întrevederea avusese ca scop organizarea unei conferințe cu privire la chestiunea monarhiei austro-ungare. Evenimentul urma să aibă loc în aprilie 1966 la Bloomington (Indiana), fiind coordonat de Peter S. Sugar, Charles Jelavich și John Rath (Rice University, Houston, Texas). Cei trei istorici americani intenționau să invite câțiva specialiști din România, consacrați pe tema stabilită. Cheltuielile ar fi fost acoperite de către organizatori, cu excepția transportului. Dar conversația purtată în vara anului 1964 nu s-a restrâns doar la pregătirea conferinței. Mai tânărul istoric american își prezintă proiectele de cercetare axate pe zona sud-est europeană. Premisele unei apropieri erau evidente, atât timp cât Sugar vedea în Oțetea un potențial susținător, ce l-ar fi direcționat spre surse importante pentru realizarea unei monografii referitoare la evoluția acestei regiuni²².

În 1965, istoricii români primeau invitația oficială de a participa la conferința de la Bloomington. Organizatorii insistau îndeosebi asupra participării lui Mihai Berza și a lui Andrei Oțetea. Acest aspect nu era deloc surprinzător, atât timp cât cei doi erau directori la Institutul de Studii Sud-Est Europene, respectiv la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, ambele funcționând în cadrul Academiei. Conferința avea ca titlu oficial *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy: A Critical Reappraisal* și era programată în intervalul 3–6 aprilie 1966. Evenimentul era sponsorizat de un comitet ce se ocupa cu studiul Imperiului Habsburgic, în cadrul *American Historical Association and the Russian and East European Institute of Indiana University*²³.

În primă fază, autoritățile române și-au manifestat, se pare, deschiderea față de o eventuală participare românească, deși era una specială, având în vedere că presupunea o deplasare peste ocean. La începutul lui 1966, Charles Jelavich le transmitea lui Andrei Oțetea și lui Mihai Berza detalii referitoare la manifestarea ce urma să aibă loc și la care mai erau invitați specialiști din Ungaria, Iugoslavia, Austria, Cehoslovacia, Polonia și din alte țări europene. Scrisoarea a fost trimisă, probabil, chiar în contextul dificultăților pe care istoricii români le întâmpinau în privința deplasării la Universitatea din Bloomington. Jelavich considera că lipsa românilor de la o manifestare științifică ce trata monarhia austro-ungară ar fi împiedicat formarea unei imagini din perspectiva ultimelor interpretări date de cercetările românești²⁴. Resuscitarea studiului istoriei într-o tentă „naționalistă”

²⁰ Gheorghe Cojocaru, „Dezghetul” lui N. Hrușciiov și problema Basarabiei, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 227.

²¹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1966, f. 29–30.

²² BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, notă întocmită de Andrei Oțetea, 28 august 1964.

²³ *Ibidem*, scrisoare trimisă de Charles Jelavich către Andrei Oțetea, 19 iulie 1965.

²⁴ *Ibidem*, scrisoare trimisă de Charles Jelavich către Andrei Oțetea și Mihai Berza, 27 ianuarie 1966.

contribuia la cunoașterea evoluției politice din interiorul statelor comuniste aflate sub sfera de influență sovietică. Din aceste rațiuni, a existat nu doar un interes academic, ci și unul menit să provoace discursuri contradictorii; referitoare îndeosebi la teme ce implicau dispute teritoriale, corelate cu relevanța factorului național în legitimarea unor procese istorice.

Inițiatorii proiectului de conferință erau cercetători specializați în studiul acestei părți a Europei. Charles Jelavich conducea Secția de istorie a popoarelor sud-est europene a Departamentului de Istorie din Bloomington, el fiind totodată și cel care propusese organizarea conferinței. Academia RSR nu a reușit să anunțe componența delegației decât în februarie 1966, fapt care a determinat primirea referatelor abia la sosirea românilor în SUA. Decizia tardivă a conducerii comuniste de a trimite istorici români la o asemenea întrunire cu importante semnificații politice a îngreunat pregătirea materialelor și formularea unor argumente care să contracareze criticile specialiștilor occidentali. De asemenea, era evident că atitudinea istoricilor maghiari reprezenta cea mai mare provocare pentru români. În jurul tensiunilor dintre cele două tabere se crease deja o preocupare aparte în cadrul conferinței. Mai mult, era previzibilă o nouă confruntare, care să-i pună pe români într-o poziție de inferioritate. Alături de cei doi delegați ai Academiei Maghiare de Științe, au mai fost de față, se pare, și alți profesori de aceeași etnie, stabiliți la diferite universități americane. Revoluția maghiară din toamna anului 1956 provocase plecarea multor intelectuali în lumea capitalistă; dintre aceștia, se pare, o mare parte se integrase deja, cu relativă ușurință, în mediile academice²⁵.

Oțetea s-a concentrat asupra aspectelor divergente ce au rezultat în urma dezbaterilor. Multe nu atingeau însă chestiunea românilor din Imperiul Habsburgic. Acea superioritate pe care o arătau delegații maghiari a fost compensată de poziționările pro-românești ale unor istorici străini. Nu era exclusă nicio apropiere produsă anterior. În acest sens, Andrei Oțetea vedea în Peter S. Sugar unul dintre susținătorii rolului dezintegrant al mișcărilor naționale din Imperiu. O abordare similară a avut-o și Alice R. Burks (Wayne, Detroit), care considera că violența dominației maghiare a reprezentat principalul factor – alături de limbă – care a împiedicat colaborarea naționalităților; totul venea în antiteză cu politica vieneză, care presupunea un „compromis” necesar existenței Austro-Ungariei²⁶.

Însemnările lui Oțetea, pe marginea teoriilor maghiare, vizau reevaluarea ideii de *asuprire națională* în Imperiul Austro-Ungar. Rhetorica de sorginte marxist-leninistă își pierde din virulență, în favoarea versiunii românești. Astfel, se afirma că nu doar nobilimea maghiară fusese adversarul cel mai înverșunat al naționalităților din imperiu, ci toată națiunea maghiară dusese o luptă împotriva cerințelor exprimate de acestea²⁷. Prezidată de Ștefan Pascu, ședința din 5 aprilie 1966 era dedicată slovacilor, ucrainenilor, românilor și italienilor din imperiu. Oțetea a considerat-o cea mai „animată”, întrucât Transilvania s-a aflat, inevitabil, în centrul polemicilor. Referatele consacrate cazului românesc au fost susținute de Stephen Fischer-Galați și Andrei Oțetea. Iar co-referatele au fost prezentate de John Campbell (Council on Foreign Relations, New York) și Raymond Grew (Universitatea din Michigan). Pozițiile divergente ale celor două expuneri au provocat mari controverse. Istoricul român sugera că referatul lui Fischer-Galați contesta existența unei *asupririi naționale*, pe lângă una *socială*. Însă, mai important, Fischer limita

²⁵ *Ibidem*, conferința *Problema națională din Monarhia habsburgică în secolul XIX. Reconsiderare critică*, Bloomington, 2–7 aprilie 1966.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

mișcarea națională din Transilvania la acțiuni inițiate de elitele intelectuale, ignorând ampla implicare a majorității românești din zonele rurale²⁸.

Principalul contestatar al opiniilor lui Andrei Oțetea a fost John Campbell. Profesorul american s-a folosit de pretexte simpliste, considerând că argumentația istoricului român se întemeia pe istoriografia românească interbelică. În plus, nega existența unor compatibilități economice a teritoriilor locuite de români, aspect considerat determinant în consolidarea unor valori naționale comune²⁹. Intervențiile menite să anihileze încercările istoricilor noștri de a promova tezele impuse deja lumii academice din România au atras reacțiile istoricilor maghiari. În dezbateri s-a implicat și Gyorgy Ránki, care îi solicita lui Andrei Oțetea să-și dezvolte ipotezele despre posibila unitate economică dintre Transilvania și Țările Române³⁰.

În general, istoricii străini au contestat dur abordările românești, care extindeau fenomenul de conștientizare a unității naționale în rândul tuturor românilor din Transilvania. Se considera că respectiva provincie era mult mai legată, din punct de vedere economic, de Ungaria decât de celelalte două Principate Române. Oțetea sublinia că divergențele existente între interpretările istoriografice de pe plan intern transformaseră conferința într-un asediu contra pozițiilor luate de istoricii noștri. Directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” insista pe raportul lui Fischer-Galați, considerat superficial și bazat pe surse sumare. Din aceste rațiuni, l-a trecut în rândul contribuțiilor ce nu meritau dezbătute în cadrul conferinței. Singurul istoric american ale cărui idei au fost apreciate de membrii delegației românești a fost David Sherman Spector, cunoscut la noi din timpul stagiului petrecut în România, pe parcursul anului 1964³¹. Concluziile sale erau că „problema restaurării Monarhiei habsburgice pierde tot mai mulți partizani”³². De aceea, la finalul conferinței, gazdele au conchis că problema „trebuie socotită încheiată și înlocuită cu cercetări asupra ansamblului Europei Centrale, care să cuprindă state ca Polonia, Austria și Germania”³³.

Desfășurarea evenimentelor științifice consacrate monarhiei austro-ungare a primit o suprainterpretare ideologică pentru structurile superioare de partid. Comuniștii români opinau că, în prima parte a anilor '60, mai mulți istorici străini formulaseră interpretări care valorizau fostul imperiu ca „model de stat multinațional, un exemplu de organizare a unui sistem contemporan de stat federal central-european”. Se dorea chiar informarea lui Nicolae Ceaușescu cu privire la existența acestor idei. Conferința de la Bloomington a suscitât interes, dată fiind prestația delegației românești conduse de Andrei Oțetea, dar asistat, în demersurile sale, de Vasile Maciu, Ștefan Pascu și Cornelia Bodea³⁴. Manifestarea a fost înfățișată puterii de la București drept o victorie românească: acceptarea prăbușirii Imperiului Austro-Ungar ca „necesitate istorică”. Se resimțea și un declin vizibil al militantismului ce angrenase mai mulți istorici în slujba unor teze pe care noi le consideram ostile statului român modern. Specialiști precum Hugo Hantsch (Austria) și Jacques Droz (Franța) refuzaseră participarea la conferință, ceea ce constituia un semn pozitiv³⁵. Totuși, detaliile furnizate de Andrei Oțetea par să conțină o realitate

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1966, f. 9.

³⁵ *Ibidem*, f. 14.

paralelă. Acea „victorie românească” ar fi fost, în fond, o încercare de a ascunde lacunele cu care se confrunta mediul academic autohton; și era „opera” acelei aripi istoriografice refractare la înlăturarea unor practici staliniste, care tipizaseră, după model moscovit, scriitura istorică.

Încercări de colaborare

Aceste întruniri din prima parte a anilor '60, marcate de o anumită sensibilitate politică, au accelerat căutarea unor surse istorice viabile. Atât istoricii maghiari, unguri, cât și cei români au manifestat un interes constant pentru identificarea unor documente noi, păstrate în afara granițelor. În numele unei colaborări mai strânse, era amintită facilitarea cercetărilor desfășurate de Victor Chereșteșiu în arhivele maghiare, ceea ce presupunea, în mod normal, ca istoricii români să reacționeze printr-o deschidere similară³⁶. Ca să fim totuși realiști, dialogul româno-maghiar a avut la bază o rațiune „de lagăr”, și anume evitarea unor concepții distincte asupra trecutului³⁷. Oțetea a menținut o legătură strânsă cu Molnár încă din deceniul anterior. Mai mult, organizarea instituțională și periodizarea istoriei Ungariei erau luate ca modele de unii istorici români³⁸. La inițiativa lui Molnár, din 1958, de a se crea o comisie mixtă româno-maghiară, Prezidiul Academiei RPR îi desemnase ca reprezentanți pe Andrei Oțetea, David Prodan și Gheorghe Haupt³⁹. În a doua jumătate a celui de-al șaptelea deceniu, Erik Molnár a inițiat chiar o dezbatere despre periodizarea trecutului Ungariei, aceasta fiind și ocazia unei rediscuții a situației acesteia în perioada dualismului⁴⁰.

Istoricii români frecventau cu tot mai multă asiduitate manifestările externe organizate în jurul unor probleme controversate, legate de teritoriile fostei monarhii dualiste. Un congres organizat la Bratislava și dedicat *Compromisului austro-ungar din 1867*, își desfășurase lucrările în prezența a 139 de istorici europeni și americani. Pentru români, esențială rămânea însă dezbaterea în jurul naționalităților din Imperiul Austro-Ungar. Bunăoară, Vasile Maciu venise cu lucrarea *România și pactul dualist austro-ungar*, în care se referea la intervențiile statului român în sprijinul românilor transilvăneni. Observațiile lui Andrei Oțetea se corelau cu expozeurile istoricilor francezi, privitoare la atitudinea Franței față de chestiunea naționalităților din Imperiu, îndeosebi după pierderea Alsaciei și Lorenei⁴¹.

Delegația română ajunsă în Cehoslovacia s-a alăturat discursului majoritar, se pare, care contesta tendințele de idealizare a Imperiului Austro-Ungar. Un exemplu l-a reprezentat comunicarea cercetătorului american Peter S. Sugar – legată de situația croaților, românilor și slovacilor în primii ani după *Compromisul din 1867* – care susținea punctul nostru de vedere. De altfel, intervențiile istoricului american erau considerate favorabile ideilor apărute de delegația română și chiar salvatoare în fața ripostelor maghiare. De asemenea, în calitatea sa de șef al delegației, Oțetea adresa cuvinte de laudă unui alt tânăr istoric american, Keith Hitchins, care analizase, cu detașare, chestiunea românilor transilvăneni și atitudinea lor față de celebrul *Compromis*⁴².

³⁶ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, scrisoare trimisă de Erik Molnár către Andrei Oțetea, 5 octombrie 1964.

³⁷ *Ibidem*, scrisoare trimisă de Erik Molnár către Andrei Oțetea, 6 martie 1961.

³⁸ Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Relații și acorduri culturale cu străinătatea, 1958, f. 93.

³⁹ Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Acorduri culturale cu străinătatea, 1958, f. 5.

⁴⁰ István Deák, *op. cit.*, p. 1056.

⁴¹ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, Congresul de la Bratislava (28 august – 1 septembrie 1967).

⁴² *Ibidem*.

Comisiile naționale română și maghiară pentru UNESCO au utilizat valorile promovate de această organizație mondială pentru întreținerea unei „bune vecinătăți”. Cum la conducerea acestei comisii, din partea românilor, era un istoric, același Andrei Oțetea, încurajarea inițiativelor care atenuau tensiunile istoriografice părea normală. În toamna anului 1968, Oțetea a onorat o mai veche invitație a comisiei naționale maghiare pentru UNESCO, una care fusese adresată în numeroase rânduri. Academicianul a efectuat deplasarea la Budapesta în intervalul 16–22 septembrie 1968. De regulă, astfel de vizite includeau un protocol obișnuit, precum și discuții cu personalități din conducerea comisiei maghiare, ambasadori și atașați cultural: în numele dezvoltării unor acțiuni comune, istoricii maghiari au propus formarea unui comitet mixt, din care să facă parte câte cinci membri din cele două țări. Inițiatorii organizaseră deja astfel de comitete cu Polonia, Cehoslovacia sau RDG. Cei nominalizați urmau să se întrunească cel puțin o dată pe an, la București și Budapesta, spre a dezbate subiecte de interes comun. În acest sens, partea românească propunea teme ca *Războiul țărănesc condus de Gh. Doja, Răscoala lui Horea din 1784* sau *Iluminismul în Transilvania*. Evident, aceste subiecte nu erau susceptibile să declanșeze tensiuni. Cu această ocazie, partea maghiară insista pe aspecte asupra cărora existau poziții comune, urmând ca, după crearea unei atmosfere „de încredere reciprocă”, să se treacă și la aspecte în jurul cărora existau diferențe de opinie. Oțetea interpreta aceste invitații drept un bun prilej de a cunoaște mai bine proiectele istoriografice maghiare. Cu toate că deschiderea spre dialog nu lipsea, era totuși necesar acceptul conducerii comuniste românești. Din aceste rațiuni, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” îi scria adjunctului Ministerului Afacerilor Externe, pentru a facilita organizarea evenimentelor propuse de istoricii maghiari. Mai mult decât atât, vedea aici chiar și o formă de reajustare tacită a tezelor maghiare, în contextul în care vecinii noștri pregăteau atunci zece volume din *Istoria Ungariei*⁴³.

Câteva concluzii

Disensiunile istoriografice româno-maghiare au fost ecoul recalibrărilor ideologice produse în interiorul blocului comunist, după politicile de destindere promovate de sovietici începând cu cea de-a doua jumătate a anilor '60. Componenta națională a discursului istoric a adus ceva optimism, îndeosebi printre istoricii formați în anii interbelici, mai ales că relaxarea ideologică a îngăduit recuperarea de surse și modele istoriografice interzise imediat după instalarea regimului. Inevitabil, acest compartiment academic a căpătat profilul unui instrument propagandistic, menit să ne apere în confruntările cu adversarii maghiari.

Din tot acest peisaj, istoriografia românească rămânea cu un complex de inferioritate în ceea ce privea stadiul precar al cercetărilor istorice. Eforturile depuse erau mult mai mici în comparație cu strădaniile maghiarilor. Intelectuali cu anvergură precum Andrei Oțetea semnaleză – prin prisma propriilor rivalități cultivate în mediul istoricilor – o serie de neajunsuri care plasau tezele românești într-un registru al neseriozității profesionale. Lipsa unei pregătiri pe măsura celei deținute de specialiștii unguri împingea discursul istoric românesc într-o zonă obscură, neomologabilă pe plan extern.

Polemicele duse în cadrul acelor întruniri din afara granițelor au cântărit enorm în geneza unei atenții mai mari acordate de comuniști cercetării istorice. Dacă în prima

⁴³ *Ibidem*, notă trimisă de Andrei Oțetea către V. Gliga, ministru adjunct al Ministerului Afacerilor Externe, intitulată *Misiunea mea la Budapesta*, 29 septembrie 1968.

jumătate a deceniului al șaptelea se duseseră „lupte” numai în interiorul blocului comunist, Congresul de la Viena a extins „ostilitățile”, atrăgând și specialiști occidentali. Interesul câtorva istorici americani față de evoluția și prăbușirea monarhiei habsburgice a stârnit reacții ce sugerau o anumită solidaritate în interpretarea trecutului, dar și o anumită empatie cu teoriile maghiare. În fond, prezența celor din urmă era una constantă în lumea capitalistă, în comparație cu cea a românilor, ale căror relații tradiționale fuseseră anihilate de politicile staliniste. Observațiile lui Andrei Oțetea puneau deci sub semnul întrebării viitoarele abordări ale regimului comunist față de curente istoriografice preocupate de Transilvania. Folosindu-se de conjuncturile create, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București îi invoca, înainte de toate, pe istoricii români cu susținere politică. Pentru Oțetea, diferendul cu maghiarii a reprezentat o ocazie de a-și contesta adversarii din țară, invocând, totodată, efectele negative pe care diletantismul istoriografic le avea atât în țară, cât și în străinătate.

INTERNAL ECHOES OF THE
ROMANIAN-HUNGARIAN HISTORIOGRAPHIC DISPUTES OF THE 1960s
(Summary)

Keywords: Andrei Oțetea, Austro-Hungarian monarchy, Hungarian theses, historiographic reassessment.

This study aims to analyze the internal consequences of the disputes between Romanian and Hungarian historians. The research consists in the valorisation of documents belonging to Andrei Oțetea, regarding the involvement of Romanian historians in the events dedicated to the historiographic reassessment of the nationalities question in the Habsburg Empire, as well as the causes that led to the collapse of the Austro-Hungarian monarchy. The conferences were organized in particular in the academic centers within the communist bloc. The sources refer to those held in Budapest and Prague, from the first half of the decade, so that of the decade, so that interest in these major themes determine the organization of a conference at Bloomington in 1966. The notes prepared by Andrei Oțetea, referring to the presence of Romanian historians in debates abroad, develop a much narrower universe that focuses on the idea of “confrontation”. It certainly suggests the existence of stakes in admitting and combating Hungarian theses. The problem concerns us more from the perspective of the transformation produce in the internal historiographic environment, using the Hungarian superiority in the actions of imposing theses contrary to the Romanian ones in the debates with historians of the capitalist world.